

Stutje, J.W., *Ernest Mandel. Rebel tussen droom en daad 1923-1995* (Antwerpen/Gent: Houtekiet/Amsab-ISG, 2007, 475 blz., €32,50, ISBN 978 90 5240 926 9).

De aan het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen verbonden historicus Jan Willem Stutje heeft zich opnieuw verdiept in een met de linkse politieke beweging verknoopte figuur. In 2000 publiceerde hij een serieuze biografie over de leider van de Nederlandse communistische partij Paul de Groot. Deze genoot in ‘Moskou’ vertrouwen (niet in het minst vanwege zijn bestrijding van het trotskisme), maar kwam ook met Moskou in conflict vanwege zijn onafhankelijke opstelling in het conflict met China. De biografie van de Belgische marxistische denker Mandel behandelt zowel diens leven als het verloop van de trotskistische Vierde Internationale. Als politieke factor stelde deze door Leo Trotski opgerichte Internationale weinig voor. Zij bekritiseerde de bureaucratische ontaarding van de Sovjet-Unie, zette zich af tegen de Derde of Communistische Internationale en telde in verschillende landen kleine groepjes volgelingen, die bleven zoeken naar de mogelijkheid van een socialistische revolutie. De Vierde Internationale kenmerkte zich door onderlinge verdeeldheid en scheuringen. Bij gebrek aan een achterban – in het boek is regelmatig sprake van internationale, maar dan blijkt het om soms niet meer dan enige honderden aanhangers te gaan – deed zij na de oorlog aan ‘intreepolitiek’. Deze hield in dat trotskisten heimelijk lid werden van grote linkse organisaties met de bedoeling deze een linksere koers te laten varen. Trotskisten studeerden en publiceerden veel en stoelden hun handelingen op die analyses. In dat opzicht is Mandel een uitstekende vertegenwoordiger van deze stroming.

Mandel werd in 1923 in Antwerpen geboren. Door zijn vader, een uit Polen afkomstige geassimileerde jood, raakte hij betrokken bij de Vierde Internationale. Tijdens de Duitse bezetting van België maakte hij deel uit van het trotskistische verzet. Op wonderbaarlijke wijze bracht hij het er levend vanaf. Hij werd door omkoping uit de gevangenis bevrijd en overleefde verschillende Duitse kampen. Hoewel zijn vader hoopte dat de zoon zijn geschiedenisstudie zou afronden, raakte deze in het links-socialistische gebeuren verstrikt en vond werk als journalist. In 1951 werd Mandel lid van de Belgische socialistische partij en in 1954 redacteur van het partijblad *Le Peuple*. Hij speelde een politieke rol als adviseur van de linkse vakbondsleider André Renard. Maar Mandels linkse koers binnen de sociaaldemocratie bracht hem met Renard en de partij in conflict. Na de grote stakingen van 1960-1961 kwam het in 1963 tot een breuk. Omdat de partij niet langer een intern oppositiegeluid tolereerde en Mandels trotskisme bekend geworden was, kwam aan diens ‘werken’ binnen de sociaaldemocratie een einde. Hierna voorzag hij als freelance journalist en publicist in zijn inkomen. Mandel vestigde zijn reputatie in de internationale linkse beweging met boeken als *Traité d'économie marxiste* (1962), *La formation de la pensée économique de Karl Marx* (1967) en *Der Spätkapitalismus* (1972) en bijdragen aan bladen als de *New Left Review*

en *Les Temps Modernes*. Aan zijn *Traité* werkte hij meer dan tien jaar. Dit standaardwerk was een poging de economische theorie van Karl Marx te actualiseren. Mandels marxistische analyses vonden weerklank bij de opkomende studentenbeweging uit de jaren zestig. Dit leidde tot contacten met een studentenleider als Rudi Dutschke, maar ook tot inreisverboden voor onder meer Duitsland en Frankrijk, waar hij in mei 1968 op de barricaden had gestaan. Toen Mandel in 1972 aan de Freie Universität in Berlijn promoveerde, moest de promotiecommissie naar Brussel reizen. In 1971 was Mandel aangesteld bij de Vrije Universiteit Brussel, waar hij in juli 1986 hoogleraar in de studie van de marxistische theorie werd. Met het wegebben van de studentenbeweging begin jaren tachtig verdween de invloed van Mandel. Met het goed inschatten van de politieke ontwikkelingen in Polen en later de omwenteling in Oost-Europa had Mandel grote moeite, mede door overschatting van de trotskistische beweging en het socialistische ideaal.

Net als in zijn De Groot-biografie is Stutje erin geslaagd veel gegevens uit talloze bronnen boven tafel te krijgen. Hierdoor kan hij het leven van Mandel van moment tot moment beschrijven. Ook in deze biografie heeft hij op genuanceerde wijze geprobeerd gegevens over het publieke en particuliere leven te combineren. Mandel had weinig tijd voor de liefde en ook weinig geluk, mede omdat zijn moeder weinig op had met zijn twee echtgenotes. Dat Stutje zichzelf 'nauw verbonden' heeft gevoeld met de ideeën van Mandel (9), heeft hem niet belemmerd in het afgewogen presenteren van dit leven in samenhang met de Vierde Internationale. Wel is er soms de neiging om continuïteit in de beweging te suggereren, waar deze twijfelachtig lijkt. Zo eindigt het hoofdstuk over de breuk van Mandel met de Belgische socialistische partij in 1963 niet met die 'onvermijdelijke uitkomst' (114), maar volgt nog een passage over de kennismaking van Mandel met een jongere generatie trotskisten. Hier had ik liever een reflectie op het eindigen van de intreepolitiek gezien. Wat Nederland betreft, komen contacten met Nederlandse geestverwanten aan de orde, zoals Maurice Ferares, Sal Santen en Theo van Tijn. De passage over strafvermindering in het proces tegen Santen en de daarvoor aangevoerde bewijzen in noot 844 lijken mij discutabel en weinig relevant. Zij laten onverlet dat Stutje opnieuw een gedegen en leesbare biografie heeft geschreven.

Bob Reinalda, Radboud Universiteit Nijmegen

Werkman, P.E., *'Laat uw doel hervorming zijn'. Facetten van de geschiedenis van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (1909-1959)* (Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam 2007, Passage reeks 29; Hilversum: Verloren, 2007, 402 blz., €29,-, ISBN 978 90 6550 983 3).

In deze dissertatie behandelt de aan de Christelijke Hogeschool Windesheim en de Vrije Universiteit verbonden historicus Paul Werkman de eerste halve eeuw van het in 1909 gevormde Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (CNV). Hij doet dit op basis van negen, veelal eerder gepubliceerde artikelen, waarin uiteenlopende aspecten van de CNV-geschiedenis aan bod komen, zoals de ontstaansperiode, de collectieve arbeidsovereenkomst, de Duitse bezetting, ideeën over bedrijfsorganisatie en ondernemingsraden, partijpolitiek, bankzaken en een poging het CNV-gedachtegoed in de jaren vijftig naar Canada te exporteren. Werkman heeft sinds 1985 de nodige artikelen op zijn naam staan, waaronder korte biografieën van voormannen en verschillende, vaak met anderen geredigeerde boeken over de christelijk-sociale beweging. Behalve een grondige kenner van deze wereld is hij een volhardende trekker aan de geschiedschrijving daarvan.

In de historiografische plaatsbepaling van het boek komt eerst de internationale geschiedschrijving aan bod. Hieruit blijkt dat pas na 1980 een klimaat ontstond voor een serieuze studie van de christelijk-sociale beweging en de christelijke arbeidersbeweging. Vóór die tijd domineerde een 'geëngageerd marxistisch of anderszins seculier perspectief' de sociale geschiedbeoefening, die weinig belangstelling had voor de rol van religie en kerken (12). In de kentering speelden inzichten een rol als die van de politicoloog Kees van Kersbergen dat de ontwikkeling van de verzorgingsstaat niet alleen een zaak geweest was van sociaaldemocraten, maar ook van de Europese christendemocratie. Ook telde het inzicht dat een verschijnsel als verzuiling niet tot Nederland beperkt was gebleven maar zich ook in enkele andere landen had voorgedaan. Hierbij kwam vervolgens naar voren dat christelijk georganiseerde arbeiders binnen het eigen christelijk milieu 'vaak als het democratische geweten fungeerden' (13). Tenslotte werden kanttekeningen geplaatst bij de secularisatiethese, die veronderstelde dat de modernisering bijna lineair gepaard ging met een verzwakking van de maatschappelijke betekenis van kerken en met ontkerkelijkjng. Nieuwe inzichten leerden dat religies in de moderniteit ook 'modern' waren en dat de moderniteit zelf vol religiositeit was. Wat de geschiedschrijving van het CNV betreft, wijst Werkman erop dat deze tot vna de oorlog het exclusieve domein was van mensen uit de eigen organisaties. Deze plaatsten de CNV-organisaties in de 'antirevolutionaire' tradities van de kerkelijke reformbeweging van het midden van de negentiende eeuw die nog waren geworteld in de 'harmonieuze maatschappelijke verhoudingen in de nog geheel van het christendom doordeesemde vóórmoderne samenleving'. Zij zagen herkerstening en christelijk gefundeerd organisch solidarisme als antwoorden op de botsing tussen liberaal individualisme en socialistisch collectivisme. Hierdoor had de CNV-geschiedenis een teleologisch karakter en bestond voor